

Klinkende meerstemmige verhalen, deel III

De analysemethodiek

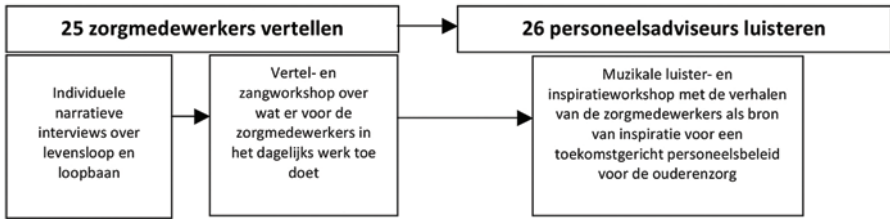
Monique Bussmann, Chris Kuiper & Alexander Maas*

Inleiding

Het narratieve onderzoek 'Klinkende meerstemmige verhalen' dat hier besproken wordt, beoogt een nieuw licht te werpen op wat het voor zorgmedewerkers betekent om in de ouderenzorg te werken, en door naar de verhalen van de zorgmedewerkers te luisteren het personeelsbeleid in een nieuw perspectief te plaatsen. De ambitie om een innovatieve bijdrage te leveren aan de praktijk van *human resource management* vraagt erom het vraagstuk ook wetenschapsmethodologisch op een frisse manier te benaderen, volgens een methode die de onderzoeker uitnodigt zich open te stellen voor het op het eerste gehoor onhoorbare en het onverwachte. Dit doen we op de eerste plaats door een theoretisch kader te kiezen waarin het concept 'meerstemmigheid' centraal staat, en vervolgens door aan te laten sluiten bij de vernieuwende wetenschapsmethodologische stromingen *voice-centered research* en *arts-based research* (Barone & Eisner, 2012; Leavy, 2009), die het gebruik van creatieve en muzikale werkvormen in de verschillende fases van het onderzoeksproces onderbouwen. Het resultaat van deze combinatie is een diepgaande narratieve analysemethode die bestaat uit diverse nieuwe syntheses van de door de deelnemers vertelde verhalen, waarbij elke synthese een andere laag in de verhalen blootlegt zonder de verhaallijn zelf op te offeren.

Dit artikel vormt het laatste deel van een drieluik over dit onderzoek in de KWALON-rubriek 'Onderzoek in de praktijk'. In dit afsluitende deel zoomen we in op de analysemethodiek, die we zullen illustreren aan de hand van de casus van verpleegkundige Brenda. In de twee voorgaande delen (Bussmann, Kuiper & Maas, 2013, 2014) werden de context, het theoretisch kader en de twee fases van de dataverzameling in detail beschreven (figuur 1). In de eerste fase van de dataverzameling vertelden 25 zorgmedewerkers eerst hun levens- en loopbaanverhaal in een individueel gesprek aan de onderzoeker, om elkaar vervolgens tijdens een workshop verhalen over het dagelijks werk in de zorg te vertellen. In de tweede fase van de dataverzameling lieten 26 personeelsadviseurs zich door de verhalen

* Drs. Monique Bussmann werkt als senior onderzoeker bij het Kenniscentrum Zorginnovatie van de Hogeschool Rotterdam en is buitenpromovendus aan de Universiteit voor Humanistiek. E-mail: busmb@hr.nl. Dr. Chris Kuiper werkt als lector Participatie bij het Kenniscentrum Zorginnovatie van de Hogeschool Rotterdam en als kwaliteitscontroller bij Horizon Jeugdzorg en Onderwijs. Prof. dr. Alexander Maas werkt als bijzonder hoogleraar Humanisering en verandering van de zorg bij de Universiteit voor Humanistiek en als universitair hoofddocent bij de Rotterdam School of Management van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Figuur 1 Dataverzameling bij Laurens, een grote Rotterdamse ouderenzorgorganisatie

van de zorgmedewerkers op nieuwe ideeën brengen voor het personeelsbeleid in de ouderenzorg.

Voice-centered research

Dat het concept ‘meerstemmigheid’ in deze studie centraal staat, betekent dat het hier vooral om het ambigue, complexe en politieke karakter van verhalen gaat en niet om de ogenschijnlijk eenduidige inhoud. Volgens *voice-centered research* (Gilligan, Spencer, Weinberg & Bertsch, 2006; Sorsoli & Tolman, 2008) wordt een verhaal door meerdere innerlijke stemmen van de verteller geconstrueerd, en geeft een analysemethode die juist deze meerstemmige innerlijke wereld van de verteller zichtbaar maakt, inzicht in deze dieptestructuur van het verhaal. Het gaat in *voice-centered research* niet alleen om het expliciteren van de meerstemmige inhoud van verhalen, maar ook om de balans tussen de verschillende (innerlijke) stemmen, ofwel om de onderlinge machtsverhoudingen en om ontwikkelingen in deze verhoudingen. *Voice-centered research* wil ook de zwakke stemmen in verhalen naar de oppervlakte halen en hoorbaar maken. ‘De stem’ wordt in deze benadering als concept metaforisch gebruikt.

Arts-based research

In dit onderzoek wordt ‘de stem’ echter ook letterlijk opgevat, in de betekenis van het geluid dat het lichaam voortbrengt, dat spraak mogelijk maakt en betekenis aan de taal toevoegt. In *arts-based research* – en in het bijzonder de muzikale variant ervan – wordt de waarde van geluiden en klanken niet alleen in communicatieve en artistieke, maar ook in wetenschappelijke zin erkend (Barone & Eisner, 2012; Leavy, 2009). *Arts-based research* is een type onderzoek dat de eigenschappen van de kunsten gebruikt om de grenzen van het ervaren te verruimen en mensen anders naar hun ervaringen en de sociale werkelijkheid te laten kijken, met als doel sociale onderzoeksvragen diepgaander te benaderen. In het specifieke geval van stemgeluid kan het zowel om stemgeluid mét tekst gaan, ofwel het geluid dat we maken als we spreken, als om tekstloos, maar toch expressief stemgeluid, zoals schreeuwen of lachen, en om artistieke vormen van stemgeluid met of zonder tekst, zoals zingen. Volgens *arts-based research* kunnen muzikale, maar

Monique Bussmann, Chris Kuiper & Alexander Maas

ook andere creatieve werkvormen een waardevolle bijdrage leveren in alle fases van het wetenschappelijk onderzoeksproces.

De stem in ere herstellen

De waarde van de muzikale variant van *arts-based research* wordt ondersteund door publicaties uit de muziekcognitiewetenschap (Honing, 2010) en de stemfilosofie (Cavarero, 2005). Volgens Honing is in wetenschap vaak sprake van een 'taalbias', wat inhoudt dat verschijnselen vaak onterecht enkel als talig geïnterpreteerd worden, en biedt het zogenaamde 'ongeletterd luisteren' nieuwe wetenschappelijke mogelijkheden. Volgens Cavarero hadden woorden in de vroege oudheid zowel een inhoudelijke betekenis als een betekenis die aan de stem, aan het spreekgeluid van het lichaam, gerelateerd was. De inhoudelijke betekenis is in de loop van de geschiedenis echter losgeraakt van 'de stem', de lichamelijke drager van het woord, en vervolgens is 'de stem' uit de aandacht geraakt. Deze breuk wordt door Cavarero de *devocalization of logos* genoemd. Cavarero bepleit een *politics of the voice* door middel waarvan de oude verbinding tussen de inhoud van het woord en de belichaming ervan wordt hersteld.

In dit onderzoek koppelen we hiertoe twee analysemethoden aan elkaar, waarvan de ene, de *Listening Guide* van Gilligan et al. (2006), voortkomt uit de traditie van het *voice-centered research* en de andere, *Musical Portraiture and Performance Collage* van Jenoure (2002), uit de traditie van het *arts-based research*. Deze stromingen faciliteren elk vanuit een eigen perspectief het eerherstel van 'de stem', zowel in inhoudelijke als in methodologische zin.

Analyseren binnen *voice-centered research*: de *Listening Guide* van Gilligan et al. (2006)

De *Listening Guide* van Gilligan et al. is een analysemethode die bestaat uit drie verschillende 'luistermomenten', waarbij de onderzoeker steeds met een verschillende luisteropdracht en vanuit een ander perspectief naar de innerlijke stemmen van de verteller 'luistert', die samen zijn of haar verhaal construeerden. Het werkwoord 'luisteren' staat hier tussen aanhalingstekens omdat het Gilligan et al. niet om de letterlijke, auditieve betekenis van luisteren gaat, maar om het in overdrachtelijke zin 'luisteren naar de stemmen' in de te analyseren transcriptieteksten. In tabel 1 wordt de basisvorm van de *Listening Guide* gepresenteerd: van het luisteren naar de plot naar de subjectieve stem van het verhaal en van het luisteren naar de meerstemmigheid in het verhaal naar de analyse die de drie luistermomenten overkoepelt. 'The need for a series of listenings arises from the assumption that the psyche, like voice, is contrapuntal (not monotonic) so that simultaneous voices are co-occurring' (Gilligan et al., 2006).

Ten behoeve van 'Klinkende meerstemmige verhalen' werd de basisvorm met twee stappen uitgebreid (tabel 2), op de eerste plaats met een extra luisterop-

Tabel 1 *De Listening Guide van Gilligan et al. (2006)*

Stap 1	Luister naar de plot van het verhaal: Wat gebeurt er in het verhaal? In welk landschap? Wat zijn de eigen reflecties van de onderzoeker?
Stap 2	Luister naar de subjectieve stem van de ik-persoon door een <i>l-poem</i> te maken. Dit is een lijst van alle 'ik-formuleringen': ik + werkwoord + evt. een paar andere woorden. Aan de hand van dit <i>l-poem</i> kan de emotionele grondtoon van het verhaal worden vastgesteld.
Stap 3	Luister naar de meerstemmigheid in de tekst: specificeer en accentueer verschillende, complementaire dan wel tegenovergestelde standpunten die van belang zijn voor de onderzoeksvraag.
Stap 4	Breng de vorige stappen door middel van een overkoepelende analyse bij elkaar: wat is in de vorige stappen, met betrekking tot deze deelnemer, in relatie tot de onderzoeksvraag duidelijk geworden?

Tabel 2 *De aangepaste Listening Guide*

Stap 1	Luister naar de plot van het verhaal: Wat gebeurt er in het verhaal? In welk landschap? Wat zijn de eigen reflecties van de onderzoeker?
Stap 2	Luister naar de subjectieve stem van de ik-persoon door een <i>l-poem</i> te maken. Dit is een lijst van alle 'ik-formuleringen': ik + werkwoord + evt. een paar andere woorden. Aan de hand van dit <i>l-poem</i> kan de emotionele grondtoon van het verhaal worden vastgesteld.
Stap 3	Luister naar de meerstemmigheid in de tekst: specificeer en accentueer verschillende, complementaire dan wel tegenovergestelde standpunten die van belang zijn voor de onderzoeksvraag.
Stap 4 (extra)	Luister naar de meerstemmigheid in de reflecties van de onderzoeker naar aanleiding van het verhaal van een deelnemer.
Stap 5	Breng de vorige stappen door middel van een overkoepelende analyse bij elkaar: wat is in de vorige stappen, met betrekking tot deze deelnemer , in relatie tot de onderzoeksvraag duidelijk geworden?
Stap 6 (extra)	Integreer de afzonderlijke analyses met betrekking tot de individuele deelnemers in een meta-analyse die betrekking heeft op de gehele onderzoeksgroep .

dracht tussen stap 3 en 4. Deze opdracht luidde: 'Luister naar de meerstemmigheid van de reflecties van de onderzoeker naar aanleiding van de vertelling van het verhaal door een deelnemer (zie stap 1).' Dankzij deze stap neemt de onderzoeker de eigen vooringenomenheid in de analyse mee, door rekenschap af te leggen over de meerstemmigheid van het verhaal dat zijzelf over de deelnemers construeert. Vervolgens werd een analysestap toegevoegd die pas plaatsvond na de analyses van de verhalen van de afzonderlijke deelnemers. Door deze extra stap en meta-analyse met betrekking tot de gehele onderzoeksgroep kunnen ook uitspraken worden gedaan op groepsniveau.

Monique Bussmann, Chris Kuiper & Alexander Maas

Illustratie

We illustreren de analysemethode aan de hand van de analyse van het verhaal van verpleegkundige Brenda.

Box 1: De Listening Guide toegepast op Brenda's verhaal

Fragment uit Brenda's plot

Brenda is een echt vaderskind, maar haar vader overlijdt als Brenda acht jaar oud is. Als kind zorgt Brenda al graag voor andere mensen en wil ze later 'zuster' worden. Als Brenda 14 is, verongelukt haar oudere zus met de fiets waar Brenda bij is. Na de MAVO gaat Brenda naar de vormingsklas en vervolgens gaat ze in de grote stad de verpleegkunde-opleiding doen. Na haar opleiding trouwt ze, vanwege het huishouden gaat ze wat minder werken en nadat ze een ongeluk heeft gehad, gaat ze nog minder werken. Als Brenda 26 is, raakt ze in verwachting en ze stopt met werken ...

Fragment uit Brenda's I-poem

dat moet ik eerlijk zeggen
moet ik eerlijk zeggen
weet ik het
moet ik eerlijk zeggen
ik had niet willen missen
ik ben vertrokken
heb ik gedaan
ging ik als boerentrien naar de grote stad
ik zal het nooit vergeten
dat ik daar de eerste keer alleen heen ging
dat ik dus met de trein en dan met de tram
ik vond het echt helemaal geweldig
denk ik
ik vond het helemaal super
dat vond ik
ik heb strijd gevoerd
weet ik het
als ik moest
dan zei ik altijd
ik vind
dat vind ik
dat vind ik nog steeds
moet ik eerlijk zeggen
ik hield van hectiek
ik was niet echt van interne
ik hield van actie

ik heb er nooit gewerkt
ik zou echt geweest zijn
ik ben nooit daar geweest
heb daar nooit gewerkt

Fragment uit Brenda's meerstemmigheid

De stem van de vrouw als partner en moeder: Ik ben een maand nadat ik geslaagd ben getrouwd. Ik had altijd gezegd: 'Ik ga niet trouwen, voordat mijn opleiding af was.' Eenentwintig was ik. Mijn man was ook eenentwintig. Ik had hem in het ziekenhuis leren kennen. Hij lag daar niet, maar hij werkte daar. Door zijn baas werd hij gestald om onderhoud te plegen. Hij was loodgieter. Ik zeg 'was', want hij is overleden. Toen ben ik natuurlijk ook verhuisd. Want we hebben niet samengewoond. We zijn getrouwd en toen gelijk samen.

De stem van de verpleegkundige: Ik ben daar blijven werken. In dat ziekenhuis ben ik blijven werken. Ik ben daar op de chirurgie gebleven. Eigenlijk met heel veel zin. Ik ben parttime gaan werken, dertig uur in de week.

De stem van het lichaam: We waren een jaar getrouwd, toen heb ik een ongeluk gehad. Daarna ben ik minder gaan werken. Toen ben ik volgens mij vierentwintig uur gaan werken. Toen werkte ik nog maar iets van vierentwintig uur of zoiets. Ik weet het niet helemaal meer precies.

De stem van de vrouw als partner en als moeder: Volgens mij in de eerste periode heb ik gewoon hele dagen gewerkt, maar met de huishouding en zo er bij.

De stem van het lichaam: Toen ik dat ongeluk kreeg, daarna ben ik korter gaan werken, volgens mij. Toen heb ik eigenlijk best wel, vrij lang heb ik daarmee getobd (...). Ik kon niet zwaar tillen.

De stem van de werkgever: Toen ben ik op het kleine OK-tje van de afdeling terecht gekomen en dan moest ik altijd bloedprikken, medicijnen bestellen, kleine dingen, ruggenmergpunctie, dat soort dingen voorbereiden.

De stem van het lichaam: Ja, omdat ik niet kon belasten. Dat was zo gegroeid.

De stem van de werkgever: Toen zeiden ze tegen mij: 'Blijf jij dat werk maar doen, want dat loopt eigenlijk heel erg goed. Blijf jij dat maar doen.'

Fragment uit de meerstemmigheidsanalyse van de onderzoeker

De stem van de karakteriserende interviewer: B. komt op mij over als een echt zorgzaam type, iemand die op mensen gericht is, zonder dat ze zichzelf echt opoffert. Ze vindt het volgens mij gewoon fijn om voor een ander te zorgen, iets voor een ander te doen. Ik zie in B. echt een doener.

De stem van de analyserende interviewer: Ze houdt overigens wel van spanning en actie (chirurgie, spoedeisende hulp), maar ze heeft de span-

ning en sensatie niet in haar loopbaan gezocht. Ze heeft in haar privéleven wel ongevraagd spanning en sensatie gekregen. Het valt me op dat in haar jeugdherinneringen dingen juist niet mochten veranderen (de zuster die de kamer veranderde, de burens die verhuisden). Ik kan me voorstellen dat ze de afwisseling en de vrijheid van de thuiszorg nodig heeft. Ik zie in B. een onafhankelijke vrouw, die ook alleen wil zijn met het verdriet (op de fiets?).

De stem van de feministische onderzoeker: Wat me bezighoudt is waarom B. met een socialistische moeder toch vanzelfsprekend stopt met werken als ze zwanger is. Ik denk haar socialistische opvoeding terug te horen in haar waardering voor gedreven 'volkse helden' zoals Den Uyl en Kees Verkerk.

Het eerste fragment (zie box 1) komt uit de beschrijving van de plot (stap 1). In de plotbeschrijving wordt een boog gespannen over het leven en de loopbaan van Brenda, die belangrijke transitie's en levensthema's aan elkaar verbindt. In dit citaat lezen we bijvoorbeeld hoe Brenda's zorgzaamheid zich in de eerste fase van haar leven ontwikkelt en dat Brenda als kind al geconfronteerd werd met het verlies van dierbaren. Het volgende fragment in de box komt uit Brenda's *I-poem*, geconstrueerd door de onderzoeker als onderdeel van het analyseproces (stap 2). Dit fragment gaat over de periode dat Brenda als jongere uit huis gaat en verpleegkundige wordt. Dit fragment heeft een emotionele grondtoon die geduid kan worden als 'gelukkig' en 'vol zelfvertrouwen' ('ik zal het nooit vergeten', 'ik had niet willen missen', 'ik vond het echt helemaal geweldig', 'ik vond het helemaal super'). Maar in de vele herhalingen van 'moet ik eerlijk zeggen' klinkt ook een emotionele ondertoon van spijt dat ze toentertijd uit de zorg is gestapt ('ik heb er nooit gewerkt', 'ik zou echt geweest zijn', 'ik ben nooit daar geweest', 'heb daar nooit gewerkt'). Uit het volgende fragment uit de meerstemmigheidanalyse (stap 3) blijkt dat in Brenda's verhaal zowel innerlijke stemmen aan het woord komen (zoals 'de stem van de vrouw als partner en moeder') als externe stemmen (zoals 'de stem van de werkgever'). Tevens blijkt uit dit fragment dat verschillende stemmen mee hebben gesproken in haar loopbaankeuze en dat de stem van het lichaam en die van de werkgever in die periode krachtiger waren dan de stem van haar eigen beroepsmatige ambities. Het laatste fragment komt uit de meerstemmigheidanalyse van de reflecties van de onderzoeker op de verzamelde data (stap 4). Hieruit blijkt dat niet alleen de stem van de analyserende onderzoeker die allerlei verbanden ziet ertoe doet, maar ook de stem van de onderzoeker als medemens die een ontmoeting heeft met de geïnterviewde en ten slotte de onderzoeker als vrouw die zichzelf in de vrouw Brenda herkent. Een membercheck heeft plaatsgevonden met betrekking tot de transcripties en samenvattingen van de individuele verhalen. De analyse wordt uitgevoerd door één onderzoeker, die hierbij kritisch gevolgd wordt door de dagelijkse begeleider. De laatste twee stappen zullen in het proefschrift over dit onderzoek worden beschreven.

¶¹ Analyseren binnen *arts-based research*: de methode *Musical Portraiture and Performance Collage* van Terry Jenoure (2002)

De analysemethode die gehanteerd wordt voor het deel van de analyse waarin de stem letterlijk als geluid wordt opgevat, is een variant op de *arts-based research*-methode *Musical Portraiture and Performance Collage* van Jenoure (Jenoure, 2002; Leavy, 2009). Volgens deze methode vormen ook de stemgeluiden tijdens de interviews een waardevolle databron, complementair aan de inhoud van de in de interviews gesproken teksten. Vervolgens laat Jenoure, die zelf zowel musicus als onderzoeker is, zien hoe muzikale werkvormen bij kunnen dragen aan een diepgaandere analyse van narratieve teksten en de representatie van wetenschappelijk onderzoek.

De methode *Musical Portraiture and Performance Collage* bestaat uit drie stappen (tabel 3), die volgen op de gebruikelijke kwalitatieve analyse, in dit geval met behulp van de *Listening Guide*. In de eerste stap verzamelt Jenoure interessante *leftovers* van de gebruikelijke kwalitatieve analyse. Deze geeft zij vervolgens de vorm van zogenaamde *sonic stories*, gedichten of liederen die de teksten, die betrekking hebben op de gebruikelijke kwalitatieve analyses, als een soort 'tussenspel' verrijken. Het geheel van tekst en *sonic stories* vormt uiteindelijk een *musical portrait* van de geïnterviewde.

In de volgende stap krijgt de musicus in Jenoure de overhand en componeert Jenoure op basis van alle data en de bewerkingen erop een *sonic narrative*, een overkoepelend verhaal in klank. Dit klankverhaal wordt aan 'het publiek' gepresenteerd in de vorm van een *Performance Collage* en met de toeschouwers, onder wie de deelnemers aan het onderzoek als een vorm van membercheck en verdere verdieping van de analyse, nabesproken. De laatste stap betreft een tweeledige reflectie, een reflectie op de dubbelrol van musicus-onderzoeker en op de relatie tussen kunst en wetenschap.

Ook Jenoures stappenplan werd enigszins aangepast. Deze aanpassingen bestaan vooral uit specificaties die de methode voor deze onderzoekscontext zo geschikt mogelijk maakten. Andere aanpassingen hebben betrekking op het splitsen van de rol van musicus-onderzoeker, in het geval van Jenoure verenigd in één persoon, in een rol voor de onderzoeker en een voor de musicus. De aanpassingen leiden tot een stappenplan (tabel 4) waarin de *sonic stories* bestaan uit audiofragmenten die betrekking hebben op wat de deelnemers, tijdens de muzikale werkvormen die in de interviews en workshops toegepast werden, gezongen en uitgesproken hebben. We vroegen een componist om op basis van deze fragmenten een (meerstemmig) tussenspel te componeren, dat vervolgens een plaats krijgt in de tekstuele analyse, waardoor het geheel de vorm krijgt van een *musical portrait*. Voor de *sonic narrative*, het overkoepelende klankverhaal, vroegen we de componist om op basis van al het onderzoeksmateriaal een meerstemmig zangstuk te componeren. Dit zangstuk wordt ook uitgevoerd voor een publiek, waarna met het publiek, de uitvoerenden en de componist een reflectie plaatsvindt.

Tabel 3 *Het stappenplan Musical Portraiture and Performance Collage van Jenoure (2002)*

Stap 1 Van het interview naar het musical portrait

Verzamel de *leftovers* van de kwalitatieve analyse. *Leftovers* zijn tekstfragmenten die niet in de kwalitatieve analyse pasten, maar om welke reden dan ook door de onderzoeker-kunstenaar waardevol gevonden worden: wijsheden, beweringen, vergelijkingen, herinneringen, adviezen of persoonlijk aan de onderzoeker gerichte tekstfragmenten.

♪ Geef deze *leftover*-tekstfragmenten de vorm van een gedicht of lied. Jenoure gebruikt voor deze zogenaamde *sonic stories* een vorm uit de jazzimprovisatie, de *riff*. Een *riff* is een korte en opvallende muzikale frase die in een muzikale improvisatie gebruikt wordt om de overgang naar een nieuw muzikaal idee te markeren. Jenoure geeft deze *riff*-gedichten of -liederen een plaats in de representatie van haar kwalitatieve analyses, waardoor een *musical portrait* ontstaat.

Stap 2 ♪ Van het portret naar de performance

Gebruik al het verzamelde materiaal om een nieuw geheel te construeren, waarin de verschillende fragmenten op elkaar lijken te reageren en een nieuw verhaal (*sonic narrative*) vertellen dat recht doet aan het geheel van de oorspronkelijke verhalen. De stem (*live*) van de onderzoeker verbindt de fragmenten met elkaar door in de vorm van een gedicht of lied vragen te stellen of commentaar te geven op de tekstfragmenten uit de interviews. Ook worden hiervoor instrumentale fragmenten gebruikt. Soms plaatst Jenoure de verschillende fragmenten in serie, dan weer parallel. Ze laat dit afhangen van haar kunstzinnige inzicht in wat op een bepaalde plaats past. Jenoure presenteert haar *sonic narrative* aan het publiek in de vorm van een *Performance Collage*.

Stap 3 Van de performance naar de reflectie

Reflecteer op de dubbelrol van de musicus-onderzoeker en op de relatie tussen kunst en wetenschap.

Een opname van deze *performance* wordt uiteindelijk aan de tekstuele representatie van het onderzoek toegevoegd.

Illustratie

We illustreren de toepassing van de analysemethode *Musical Portraiture and Performance Collage* weer aan de hand van Brenda's verhaal. Brenda's *sonic stories* (stap 1) bestaan ten eerste uit haar lievelingsmuziek, waarnaar tijdens het interview ook daadwerkelijk geluisterd werd (zie 'Brenda's lievelingsmuziek'), op de tweede plaats uit de tekst die op het beluisteren van de muziek volgde ('Brenda over haar lievelingsmuziek'), vervolgens uit Brenda's zangimprovisatie (geluidsbestand) en ten slotte uit Brenda's tekst rondom haar zangimprovisatie. Geïnspireerd door deze *sonic stories* componeerde de musicus die bij dit onderzoek betrokken is een meerstemmig tussenspel, dat van de analyse volgens de *Listening Guide* ook een individueel *musical portrait* maakt (zie <http://youtu.be/2MmUbhrI6Dc>). Het stadium waarin het onderzoek op dit moment verkeert, maakt een illustratie van stap 2 en 3 helaas nog niet mogelijk. Hiervoor verwijzen we de lezer naar het nog te verschijnen proefschrift.

Tabel 4 *Het aangepaste stappenplan Musical Portraiture and Performance Collage*

Stap 1 ♪ **Van het interview naar het musical portrait**

Verzamel de *sonic stories*, in dit geval de gezongen en gesproken teksten die dankzij de muzikale werkvormen in de interviews en workshops werden verzameld. Vraag een componist om op basis van deze *sonic stories* een meerstemmig tussenspel te componeren, dat de reeds uitgevoerde kwalitatieve analyse ondersteunt of aanvult en dat van de gebruikelijke kwalitatieve analyse van een interview een *musical portrait* maakt.

Stap 2 ♪ **Van het portret naar de performance**

Vraag de componist om op basis van de *musical portraits* een overkoepelend *sonic narrative* te componeren in de vorm van een meerstemmig lied. Laat deze compositie vervolgens door een koor voor publiek uitvoeren en bespreek de uitvoering met het publiek, de uitvoerenden en de componist. Voeg de opnames van de uitvoering en de nabespreking toe aan de tekstuele representatie van het onderzoek.

Stap 3 **Van de performance naar de reflectie**

Reflecteer op de rollen van de musicus en de onderzoeker en op de relatie tussen muziek en wetenschap.

Box 2: Brenda's sonic stories

Brenda's lievelingsmuziek

Thank you, stars van Katie Melua

Link: <http://youtu.be/y5jGUDIaqAE>

Tekstfragment:

Some call it faith, some call it love.
Some call it guidance from above.
You are the reason we found ours,
So thank you stars.

Brenda over haar lievelingsmuziek

Deze CD is zo goed als grijs gedraaid, als dat zou kunnen. Ik luister altijd de hele CD. Nummer negen. Even kijken, hoor. Ik heb deze nog niet zo lang. Ik kan 'm dromen, dus ik wil er wel gewoon doorheen praten. Toen mijn man was overleden reden we naar huis. Toen had mijn vriendin deze CD in de auto. Toen hebben we de hele terugweg vanuit L vandaan, want ik zat in L bij kennissen in een hotel, hebben we de hele terugweg naar deze CD geluisterd. Daarna heeft ze 'm voor mij gekopieerd en ik draai 'm echt helemaal grijs. Niet alleen dit nummer, maar gewoon de hele CD. Het nummer wat hierna komt, 'Just like heaven', vind ik ook een geweldig nummer. Maar dit is ook mijn stemming op dit ogenblik. Als ik een rottag heb, dan is het eerste wat ik doe: zet ik deze CD op. Dan laat ik het gewoon over me heen komen. Als het dan is afgelopen, voel ik me toch wel weer een stukje beter. Ik word er sterk van, ja. Ja, want bij sommige nummers ga ik echt huilen. Ja. Deze CD is echt heel belangrijk voor me. Hij staat ook op mijn MP3-speler, die ben ik aan het opladen.

Monique Bussmann, Chris Kuiper & Alexander Maas

Brenda's tekst rondom de zangimprovisatie

Leider workshop: *Wie volgt? Het is heel moedig. Want je gaat er wel gewoon staan.*

Brenda: *Ik heb eigenlijk geen specifiek moment. Moet ik eerlijk zeggen. Ik heb altijd plezier in mijn werk.*

Leider workshop: *Vertel maar.*

Brenda: *Het is gewoon mijn ding. De zorg is hét voor mij. Er is niet een moment waar ik het niet naar mijn zin heb. Ik heb het altijd naar mijn zin in mijn werk.*

Leider workshop: *Zijn er dingen die je extra leuk of fijn vindt om te doen?*

Brenda: *Ik zorg heel graag voor mensen die terminaal zijn. Ik zorg dan wel voor een lach en een traan. Wat ook meestal lukt. De meeste mensen die terminaal zijn zijn best wel in voor een grapje. Als het niet zo is, dan maak ik ze niet. Maar ik haal heel veel voldoening uit het zorgen voor zulk soort mensen. Ook al zijn ze niet terminaal, dan zijn ze allemaal even lief. (zingt ...). Ik ben klaar.*

Tabel 5 *De Listening Guide en Musical Portraiture and Performance Collage gecombineerd toegepast in de onderzoekscontext*

De toepassing van de Listening Guide: luisteren naar de meerstemmigheid in de verhaaltteksten

1. Luister naar de tekst van de levens- en loopbaanverhalen van de zorgmedewerkers.
2. Luister naar de tekst van de verhalen van de zorgmedewerkers over het dagelijks werk in de ouderenzorg.
3. Luister naar de tekst van de inspiraties van de personeelsadviseurs naar aanleiding van verhalen van de zorgmedewerkers.
4. Luister als onderzoeker naar de eigen reflecties.

De toepassing van de Musical Portraiture and Performance Collage: luisteren naar de klank van verhalen met hulp van een componist

1. Luister naar de klank van de verhalen van de zorgmedewerkers.
 2. Luister naar de klank van de inspiraties van de personeelsadviseurs.
 3. Luister naar de klank van de reflecties van de onderzoeker en de componist.
-

Toepassing in de onderzoekscontext

Als we beide aangepaste analysemethoden, de *Listening Guide* en *Musical Portraiture and Performance Collage*, toepassen in de eigen onderzoekscontext ontstaat een reeks van vier stappen plus drie luistermomenten (tabel 5). De eerste serie van luistermomenten geeft in vier stappen inhoud aan de *voice-centered research*-methode *Listening Guide*, waarbij achtereenvolgens geluisterd wordt naar de verhalen van de zorgmedewerkers over hun levensloop en loopbaan, naar hun verhalen over wat er in het dagelijks werk in de ouderenzorg voor hen toe doet, naar de inspiraties van de personeelsconsulenten na het beluisteren van verhalen van de zorgmedewerkers en ten slotte naar de reflecties van de onderzoeker zelf. De

tweede serie van luistermomenten laat zien hoe de *arts-based research*-methode *Musical Portraiture and Performance Collage* in drie stappen vorm krijgt. Eerst wordt geluisterd naar hoe de verhalen van de zorgmedewerkers klinken, vervolgens naar de klank van de verhalen van de personeelsconsulenten en ten slotte naar die van de reflecties van de onderzoeker en de componist. De rol van musicus en onderzoeker is in dit onderzoek verdeeld over twee personen. Jenoure integreerde deze twee rollen in één persoon.

Slotakkoord

Dit was het laatste deel van een KWALON-drieluik over de methodiek van het onderzoek 'Klinkende meerstemmige verhalen', waarin verhalen van zorgmedewerkers in de ouderenzorg over hun leven en werk als inspiratiebron ingezet werden voor een HRM-beleid dat recht doet aan de zorgmedewerker als mens. De keuze voor 'meerstemmigheid' als centraal concept en de inzet van muzikale werkvormen tijdens de dataverzameling maken dit onderzoek vernieuwend.

Voor de analyse van de verhalen combineerden we twee bestaande analysemethoden uit achtereenvolgens de stroming van *voice-centered research* (namelijk de *Listening Guide*) en *arts-based research* (namelijk *Musical Portraiture and Performance Collage*). *Voice-centered research* maakt het mogelijk om het politieke én politiserende karakter van verhalen, ofwel de cultuurbepaalde machtsbalans tussen de innerlijke stemmen die samen het verhaal van een persoon vertellen, zichtbaar te maken, wat in het geval van medewerkers in de ouderenzorg bij uitstek van pas komt. *Arts-based research* erkent de wetenschappelijke waarde van de kunsten, waaronder muziek (geluid, klank en stem), en maakt het daardoor mogelijk om zowel bij respondenten als bij onderzoekers niet-rationele, *embodied* kennislagen aan te boren. Dit past bij de doelstelling van het onderzoek een nieuw licht te werpen op een vertrouwde problematiek, zoals aan het begin van het artikel kort verwoord werd en in recente publicaties in KWALON uitgebreid beschreven (Busmann et al., 2013, 2014).

Beide analysemethoden werden niet alleen geïntegreerd, maar ook aangepast. De meeste aanpassingen werden gedaan om de methoden optimaal aan te laten sluiten bij de context van dit onderzoek. Twee aanpassingen van de *Listening Guide* waren fundamenteeler van aard. Op de eerste plaats werd een meerstemmighedsanalyse van de reflecties van de onderzoeker toegevoegd. Hier legt de onderzoeker rekenschap af van de eigen meerstemmigheid in de constructie van het verhaal over de deelnemers. Daarnaast werd een analyse van de meerstemmigheid op het niveau van de deelnemersgroep toegevoegd, waardoor ook de meerstemmigheid van de deelnemers als groep in beeld wordt gebracht. De deelnemers worden dus ook als koor tot klinken gebracht.

Dit onderzoek draagt bij aan het klankpalet van de kwalitatieve onderzoeksmethodologie doordat het de wetenschappelijke waarde erkent van zowel de stem in overdrachtelijke zin (de innerlijke stemmen van de vertellers) als de stem in de letterlijke betekenis van geluid, klank of muziek van het lichaam. 'Klinkende meerstemmige verhalen' mag worden gezien als een antwoord op Cavarero's

Monique Bussmann, Chris Kuiper & Alexander Maas

oproep tot een *politics of the voice*, dankzij een analysemethode die een ambiguïteit, complexiteit en diversiteit hoorbaar maakt die eerder nog niet te horen was.

Noot

- 1 Het symbool met de muzieknoden benadrukt de geluidscomponent van het betreffende woord, citaat of de tekst: de stem-als-geluid.

Literatuur

- Barone, T. & Eisner, E. (2012). *Arts based research*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Bussmann, M., Kuiper, C. & Maas, A. (2013). Klinkende meerstemmige verhalen. *KWALON* 54, 18(3), 47-54.
- Bussmann, M., Kuiper, C. & Maas, A. (2014). Klinkende meerstemmige verhalen, deel II. De luisterfase in de dataverzameling. *KWALON* 55, 19(1), 47-55.
- Cavarero, A. (2005). *For more than one voice: toward a philosophy of vocal expression*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Gilligan, C., Spencer, R., Weinberg, M.K. & Bertsch, T. (2006). On the Listening Guide: a voice-centered relational method. In S.N. Hesse-Biber & P. Leavy (Eds.), *Emergent methods in social science* (pp. 253-272). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Honing, H. (2010). *De ongeletterde luisteraar. Over muziekcognitie, muzikaliteit en methodologie* (oratie). Amsterdam: KNAW.
- Jenoure, T. (2002). Sweeping the temple: a performance collage. In C. Bargley & M.B. Cancienne (Eds.), *Dancing the data* (pp. 73-89). New York, NY: Peter Lang.
- Leavy, P. (2009). *Method meets art: arts-based research practice*. New York: The Guildford Press.
- Sorsoli, L. & Tolman, D. (2008). Hearing voices: listening for multiplicity and movement in interview data. In S.N. Hesse-Biber & P. Leavy (Eds.), *Handbook of emergent methods* (pp. 495-514). New York: The Guildford Press.